

УДК 27-277(477):378.628(477-25)

Головащенко С. І.

**ПРО СТАНОВЛЕННЯ ПРОБЛЕМНОГО ТА
МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНО-
АКАДЕМІЧНОЇ БІБЛЕЇСТИКИ: С. М. СОЛЬСЬКИЙ
ТА Я. О. ОЛЕСНИЦЬКИЙ**

Проаналізовано теоретичні настанови, сформульовані та апробовані у відомих, проте малодосліджених працях двома видатними представниками київської духовно-академічної культури другої половини XIX - початку XX століття.

Досвід емпіричного дослідження біблеїстичної спадщини представників київської духовно-академічної традиції другої половини XIX - початку XX століття, втілений у низці наших попередніх праць, об'єктивно визначає потребу

порушити питання про теоретичне осягнення феномену «київська духовно-академічна біблеїстика» в його цілісності та історичній динаміці [1]. І тут постає можливість визначати та виявляти досить широкий набір аспектів - «модусів»

означеної цілісності: наприклад, досліджувати ідейно-концептуальну репрезентацію світової біблійної (як богословсько-екзегетичної, так і науково-критичної) думки в київському духовно-академічному інтелектуальному та освітньому колі; досліджувати предметні поля та структурну своєрідність бібліологічної проблематики в КДА - разом із мірою її кореляції з європейським та світовим досвідом; досліджувати міру залучення до світової системи текстуальних ресурсів та міру причетності як до професійних дискусій з тих чи інших питань бібліології та біблійної екзегетики усередині країни (системи православних духовних навчальних закладів Російської імперії), так і до закордонних дискусій [2].

Поряд з цим невід'ємним та, ймовірно, базисним, стрижневим компонентом досягнення цієї цілісності є відповідь на питання про саму можливість описувати київську духовно-академічну біблеїстику в термінах «традиції», «школи», твердячи про певну спадкоємність проблемного та методологічного простору цієї дисципліни, реалізовану в межах системи православної духовної освіти в Києві.

Водночас мусимо у перспективі враховувати потребу в конструктивному зіставленні як «персоналізованих» (як-от «історія персональної творчості», «історія інтелектуальних біографій»), так і «ідейно-концептуальних» (еволюція та трансляція проблемних та методологічних парадигм) версій репрезентації еволюції київської біблеїстики.

Тож потреба в персональній ідентифікації значущих етапів розвитку спонукає нас відшукувати та визначати найістотніше в мереживі індивідуальних інтелектуальних історій, виявляючи тих, хто своєю працею позначив еволюційні координати проблемного та методологічного простору київської бібліологічної та екзегетичної традиції.

Відповідно, у цій статті ми звернемося до найвагоміших з цієї точки зору моментів творчості двох знакових представників київської бібліологічної та екзегетичної традиції - С. М. Сольського (1835 (за ст. ст. 27.12.1834) - 1900) та Я. О. Олесницького (1842-1907). Діяльність саме цих учених-дослідників, богословів, викладачів, як ми припускаємо, виявилася визначальною для формування своєрідності київської школи у таких важливих галузях біблеїстики, як ісагогіка, історична та текстуальна критика Біблії, біблійна археологія, біблійна історія, біблійна культурологія.

Основними напрямками професійної активності, через які С. М. Сольський та Я. О. Олесницький найповніше виявили себе як дослідники

Святого Письма, були викладання та науково-богословська праця, що, звичайно ж, визначалося їхнім статусом викладачів православного вищого духовно-навчального закладу, одного з духовно-ідеологічних стовпів Російської імперії. Для нас тут більш важливим є зазначити, що домінування апологетичних та морально-дидактичних завдань і відповідних світоглядних, методологічних і методичних вимог, зумовлене специфікою праці у вищому церковному духовно-навчальному закладі, визначило особливості теоретичних зацікавлень та концептуальних акцентів у науково-богословській та публіцистичній творчості цих учених.

Передовсім їхня діяльність має пряме відношення до формування в КДА основних біблеїстичних проблемно-тематичних напрямів, визначених як традиційним дисциплінарним розподілом у біблеїстиці, так і специфікою цілей та завдань православної духовної академії як навчального та богословського закладу.

Одним із таких напрямів була біблійна ісагогіка. Доробок тут був тематично представлений оглядовими статтями про основні розділи Святого Письма та окремі біблійні книги [3], працями, присвяченими історії біблійних досліджень [4], а також публікаціями, присвяченими проблемам написання загальних вступів до Біблії [5]. У цих текстах об'єктивно відбувалося драматичне зіставлення науково-критичної та апологетичної рефлексії. Це мало, як покажемо далі, неабияке науково-методологічне та навчально-дидактичне значення.

Другий проблемно-тематичний напрям біблеїстичних досліджень, у розвитку якого найактивнішу участь брав Я. О. Олесницький (як найобдарованіший гебраїст та археолог, викладач біблійної археології та давньоєврейської мови в КДА), - це дослідження біблійної археології, історії та культури. Пам'ятаємо при цьому, що крім традиційних внутрішніх потреб православної екзегези у звертанні до історико-культурного контексту біблійних повідомлень, цей напрям був активізований також і розвитком історичної критики у європейській біблеїстиці XIX - початку XX ст. Саме Олесницькому належать праці з біблійної археології, присвячені актуальним подіям у розвитку цієї науки [6]; публікації, що демонструють власний досвід прилучення до первинного археологічного матеріалу, власні спроби історико-археологічних та історико-культурних реконструкцій (наприклад, надзвичайно докладний звіт про археологічні експедиції до Палестини) [7]; дослідження старозавітної історії у контексті історії Давнього Сходу [8]; дослі-

дження біблійної літературної та художньої форми й відповідних видів стародавнього мистецтва [9].

З попереднім напрямом було безпосередньо пов'язане дослідження Біблії в контексті інших культур - своєрідний зародок релігійно-культурної компаративістики у стінах КДА. Зусилля археологів та істориків, спрямовані на пошук матеріалу для реконструкції історико-культурного контексту біблійної оповіді, завжди були органічно включені у вивчення Давнього Сходу, пов'язані з дослідженням зв'язків, взаємодій та взаємовпливів між стародавніми культурами. Це давало підстави для кращого розуміння біблійної культури. Оскільки дослідження старозавітної (давньоєврейської) історії, релігії та культури, зафіксовані як у цьому, так і у попередньому розділі, тісно сполучалися з одними з перших досліджень талмудичної традиції та іудаїзму в цілому [10], то можна твердити про фактичну участь Олесницького у започаткуванні в КДА досліджень у галузі іудаїки.

Так само значущим виявився внесок Я. О. Олесницького в розвиток такого напрямку, як біблійна текстологія, вивчення біблійних мов, розвиток в КДА традиції перекладання Святого Письма. Ці біблеїстичні дисципліни, з одного боку, вкорінені до традиційної ісагогіки та екзегези, а з іншого, починаючи з середини XIX ст., зазнали насправді революційних зрушень у зв'язку зі знаковими знахідками та публікаціями (зокрема давні біблійні кодекси, серед яких - Синайський). І тут особливо відзначимо працю Я. Олесницького, де з позицій історичної та текстувальної критики розглядається традиція давньоєврейської біблійної книжності [11]. Значних зусиль саме у галузі текстології, вивчення біблійних мов та дослідження історії біблійних перекладів та видань потребувала і практична перекладацька праця, пов'язана з підготовкою Синодального перекладу та з удосконаленням церковнослов'янського тексту Біблії, здійснювана в КДА. Фіксуємо залучення до цієї праці професора Олесницького [12], а також аналіз С. М. Сольським духовних та культурно-політичних обставин становлення вітчизняної біблійної книжності [13].

Окремо слід сказати про внесок цих вчених до становлення в КДА фахового концептуального бачення бібліології як навчальної дисципліни, шляхів та способів академічного викладання знань про Біблію. Цей проблемно-тематичний напрям, як прикладний, пов'язаний і з біблійною ісагогікою, і з екзегезою, і з аналізом біблійної історії та культури, і з викладанням біблійних мов. Важливість цього напрямку в КДА визна-

чалася специфікою академії як православного церковного навчального закладу, орієнтованого на підготовку богословів, але насамперед - кадрів духовенства. Відповідно, з цим була пов'язана необхідність пошуку форм як богословського, так і популярного викладу біблеїстичних знань.

У рамках цього напрямку найбільш цікавими є публікації С. М. Сольського, де або здійснювалася рефлексія над навчально-дидактичною організацією біблеїстичного матеріалу, або аналізувався відповідний досвід (як-от у рецензіях на підручники), або описувався власний досвід викладання Біблії. Так автор уособлював київську біблеїстику саме з боку здатності до саморефлексії, до концептуалізації досвіду, до пошуку шляхів практично-педагогічної реалізації богословського та наукового потенціалу [14].

Зазначимо також про важливу роль Я. О. Олесницького та С. М. Сольського у формуванні дослідницької «традиції», або ж «школи» в КДА: крім виконання стандартних дидактичних завдань, вони брали активну участь у створенні спадкоємності «учительство-учнівство», організовуючи дослідницьку працю студентів задля їхнього прилучення до європейської біблеїстичної науки [15] та безпосередньо керуючи науковою роботою своїх учнів [16]. У зв'язку з цим обов'язково слід також відзначити опубліковані у специфічний спосіб рецензії вчених на кандидатські, бакалаврські, магістерські роботи, що в різні роки розглядалися на засіданнях Ради КДА та були зафіксовані у її протоколах [17].

Пропонуючи у наступній частині цієї розвідки зазирнути до «творчих лабораторій» двох з найвидатніших представників київської духовно-академічної культури другої половини XIX - початку XX століття, звернемося до кількох, на нашу думку, домінантних тем інтелектуальної творчості С. М. Сольського та Я. О. Олесницького, знакових для розвитку вітчизняної духовно-академічної біблеїстики як наукової та дидактичної дисципліни.

Домінуючими у науково-богословській та публіцистичній творчості Сольського-біблеїста - за ступенем наукової ангажованості автора, за інтенсивністю ідейного та теоретичного пошуку та мірою оригінальності - були проблеми біблійної ісагогіки. Наскрізню лінію тематичної та ідейної наступності демонструють у цьому разі присвячені історії становлення концептуальних засад біблійної ісагогіки та побудови наукових посібників-«вступів» до вивчення Святого Письма великі фрагменти робіт «Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики»,

«Обозрение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени», «Из чтений по Ветхому Завету. Глава 1. История науки по Ветхому Завету», фрагменти праці «Из лекций по Новому Завету», де Сольський запропонував, обґрунтовував та спробував зреалізувати власну версію біблійологічного «Вступу», фрагменти бібліографічних заміток Сольського, присвячені аналогічним спробам своїх сучасників. Заголовою ж працею цього тематичного напрямку і текстом, що репрезентував і підсумовував ідейну та концептуальну еволюцію автора у цій галузі біблійологічних досліджень, є одна з його пізніх робіт - «Каков может быть состав научных введений в книги Священного Писания в настоящее время?» (1887).

Зацікавленість С. М. Сольського цією темою яскраво відбивала згадувану вище специфіку ідейно-теоретичного контексту та соціального статусу вченого. З одного боку - православного академічного богослова, викладача вищого духовно-навчального закладу, державного службовця, чиновника одного з найвищих рангів за ідеологічним відомством; а з іншого боку - освіченого професіонала, досить якісно поінформованого у європейських книжних джерелах зі свого фаху - як у старих, так і в сучасних йому. Сольський повною мірою усвідомлював важливість конституювання православної біблеїзнавчої науки як систематизованої галузі знання і навчальної дисципліни. Проблема викладу знань про Біблію тісно пов'язувалася з церковно-дидактичними завданнями духовно-академічного богослов'я. Підготовка підручників з ісагогіки (вступних курсів до Біблії), з герменевтики, проблеми наукового викладу, узгодженого з церковною традицією, а тепер, як бачимо, - і потреби у створенні популярної тлумачної Біблії, - були актуальними завданнями, що привертати увагу представників київської духовно-академічної школи.

Тож теоретичні інтереси біблеїста та розставлені ним концептуальні акценти у розкритті саме цієї теми якнайбільше визначилися домінуванням відповідних апологетичних і морально-дидактичних завдань та відповідних світоглядних, методологічних і методичних вимог. Проте і потреби пошуку шляхів поліпшення методичного забезпечення викладання біблійології, і потреби утвердження офіційно-православних світоглядних та ідеологічних засад тут доволі своєрідно задовольнялися, з огляду на об'єктивну неминучість ідейної та теоретичної взаємодії з цілою низкою західноєвропейських [18] біблеїстичних шкіл та традицій. Як саме це відбувалося? Аналіз основ-

них ідей та концептуальних тверджень Сольського з цієї теми дає змогу зазначити таке.

Як значну ваду сучасної йому вітчизняної біблійологічної літератури С. М. Сольський визначав нестачу наукового посібника, який викладав би у цілісному систематичному вигляді відомості, що стосуються зовнішнього боку біблійних книг та їх внутрішнього змісту. Існуючі ж тоді посібники демонстрували або надмірно популярний виклад загальновідомих відомостей про біблійні книги без їх науково-критичної перевірки, або механічний виклад змісту цих книг, без розкриття внутрішнього зв'язку, єдності думки та мети різних розділів з їх складу. Тож, досліджуючи історію біблійної ісагогіки та екзегетики, власноруч викладаючи відомості про книги Святого Письма, вчений уособлював спробу такого систематичного та водночас науково-критичного вступу до біблійних книг.

Першим методологічним принципом у Сольського стало повернення церковного Переказу до біблійологічної науки саме як історичного джерела; розуміння історичної критики Біблії саме як знаряддя апологетичного обґрунтування свідчень церковної традиції. Тож принципом, який поєднує відомості про біблійну писемність, повинен бути принцип не лише історичний, а й історико-догматичний. У цьому дусі дослідник і пропонував вибудовувати біблійологічні вступи.

Це було не лише виявом вірності православної ортодоксії, але й актуальною на той час відповіддю на відому раціоналістичну трансформацію європейської біблеїстики, через яку біблійні писання були розглянуті як історичні пам'ятки, з відповідним застосуванням історико-критичного та історико-літературного методів. У результаті наука про біблійні книги стала історичною, а біблійологічні вступи позбавлялися богословського характеру.

Водночас методологічна позиція С. М. Сольського виявилася знаковою для цілого етапу розвитку православної духовно-академічної біблеїстики другої половини XIX століття. Він став одним із тих у своєму колі та поколінні, хто у своїх працях розірвав із тенденцією замовчування даних західної, в тому числі т. зв. «негативної» критики. Тому в цілому апологетична позиція дослідника водночас являла собою і зачатки позитивної в науковому відношенні програми, яка у майбутньому привела до визнання православною біблеїстикою принципів «нової ісагогіки».

Висловлюючи погляди на структуру ісагогічного біблійологічного вступу, Сольський критично переосмислював західний досвід у цій

галузі (зокрема вступі Г. Геріке, Ед. Рейсса, К. Кейля, навіть представника «негативної критики» Де Ветте). Він пропонував презентувати різноманітні відомості стосовно біблійних книг обов'язково разом з ознайомленням із їх внутрішнім змістом і з відповідями на релігійно-догматичні питання, з цим пов'язані. Бо саме захист «священної вартості» біблійних книг, ґрунтованої на зовнішніх та внутрішніх доказах їх богодухновенності, від заперечень раціоналістичної критики і був головним у пропонованих православним біблеїстом ісагогічних посібниках [19].

Наступні кілька сюжетів стосуватимуться творчості Я. О. Олесницького, допомагаючи проясненню та теоретичній реконструкції персонального внеску цього вченого до формування основних ідейних принципів та герменевтичних програм, що визначали розвиток бібліології та біблеїстики в КДА наприкінці XIX - на початку XX ст.

Спочатку йтиметься про низку принципів, проголошених та реалізованих Олесницьким у 1876–1877 рр. під час підготовки «правил для укладання приміток до російського тексту Біблії» [20]. Підстави для такого доручення, даного до того ж у всеросійському масштабі, були створені появою у 1876 р. Синодального перекладу Біблії. Цей переклад виявився внутрішньо контроверсійним - як у принципах та наслідках створення самого тексту, так і в тих ідейних обставинах, що супроводжували його появу та запровадження у тодішнє церковне та культурне життя.

Критерії ж та правила для укладання тлумачних приміток до цього перекладу - це важливо підкреслити - були визначені й сформульовані Я. Олесницьким на підставі певної ісагогічної та герменевтичної програми. Така програма, була, по-перше, результатом світоглядної та інтелектуальної еволюції самого Олесницького як гебраїста та біблійного археолога, талановитого дослідника й викладача. Причому у своїй позиції Олесницький виявляв (як і С. М. Сольський в аналізованому вище сюжеті) суперечливу взаємодію якостей критично настановленого вченого-дослідника, з одного боку, та апологетично заангажованого викладача церковного навчального закладу, державного чиновника - з іншого.

По-друге, ця програма стала виявом складної духовно-інтелектуальної еволюції київського (можливо, ширше - всеросійського) духовно-академічного середовища, яке у другій половині XIX - на початку XX ст. розвивалося на тлі взаємодії зовнішніх та внутрішніх тенденцій. Так, полеміка з «інославною», ліберальними та раціоналістичними течіями у тодішній західній

біблеїстиці, палеографічні та текстологічні здобутки західних дослідників другої половини XIX ст.; потужний розвиток текстуальної критики, критики джерел та літературної форми; практика критичних видань Біблії об'єктивно визначали необхідність критичної рецепції результатів, принципів та підходів у різних галузях досліджень Біблії. Як і ісагогічні вступи для С. М. Сольського, для Я. О. Олесницького виклад знань про Біблію у формі популярної тлумачної Біблії, узгоджених з церковною традицією, були актуальними завданнями.

Православна традиція прямувала шляхом поступового засвоєння історико-критичних методів, утвердження можливості і необхідності враховувати як філологічні, так і історико-культурні, психологічні, духовні виміри тексту, єдність тексту і контексту. Поступово визнавалася необхідність біблійної критики (текстуальної, історичної та філологічної) та історико-контекстуального аналізу як передумови екзегези.

У такому контексті і варто оцінювати «Правила» Я. Олесницького: як феномен, що відображає особливості не лише індивідуальних бібліологічних та біблеїстичних поглядів, але має загальне значення як вияв певної корпоративної позиції - з огляду на схвальну оцінку цього документа фахівцями - професорами КДА.

У методологічному відношенні «Правила» Олесницького цікаві тим, що намагаються розв'язати текстологічну та герменевтичну колізію, спричинену появою Синодального перекладу, народженого на текстуальному й культурологічному «перетині» текстів давньоєврейського масоретського, грецького Септуагінти, частково латинської Вульгати та прийнятого церквою слов'янського. Саме йшлося про пошуки шляхів популярного роз'яснення важких місць російського перекладу, коли здійснювався рух від простого пояснення - «перекладу або перифраза» в бік уточнення й роз'яснення смислу «місць сумнівних» із застосуванням зіставлення різних текстуальних біблійних традицій, історико-текстуального та історико-критичного аналізу.

Далі, переважна більшість правил, запропонованих Я. Олесницьким, апелювали до історичного, географічного, культурного контексту при роз'ясненні тих чи інших біблійних повідомлень, поданих через російський Синодальний текст. Тут знову автор цілком органічно виявлявся як біблеїст-професіонал, основною сферою наукових зацікавлень якого, крім давньоєврейської мови та літератури, біблійної текстології та літературної критики, була старозавітна історія, географія, релігійне та суспільне життя, культу-

ра повсякденного побуту, спроектовані у сучасність через призму біблійної археології.

Нарешті, цікавою виявилася ідейно-концептуальна перспектива цієї праці Я. Олесницького: у структурі створеної набагато пізніше т. зв. «Толкової Библии Лопухина» спостерігаємо практичне впровадження принципів та правил, прописаних у 1877 р. Олесницьким [21].

Другий сюжет із творчої історії Я. Олесницького стосується доволі екзотичного застосування історико-критичного підходу у специфічному контексті та до специфічного предмета. Йдеться про аналіз ученим талмудичної культури в згаданий уже праці 1870 р. «Из талмудической мифологии». Це було, мабуть, перше у вітчизняній науці та богослов'ї глибоке систематичне дослідження талмудичної культури, яке містило в собі, крім критико-апологетичного пафосу, ще й своєрідну методологію та, якщо завгодно, ще й своєрідну ідеологію.

Про методологію. В самій назві роботи міститься алюзія на категоріальний апарат німецької біблійної критики, в т. ч. представників т. зв. «міфологічної школи». І тут, саме при виборі методологій та системи оцінювання, зіграло, на нашу думку, свою роль конфесійне, ідеологічне посилення. А саме: офіційно засуджуючи позиції т. зв. «негативних» критиків-«міфологістів», які заперечували традиційні погляди на Христа, Писання, історію християнства, православні богослови часом ставали досить лояльними до критичного пафосу, методів та інструментарію, коли йшлося про потребу або можливість критичного розгляду «чужої» традиції, в даному разі, іудаїстичної. Як це виявилось у тексті київського автора, присвяченому талмудичній міфології?

Використовуючи першоджерела (талмудичні трактати мовою оригіналу), Олесницький спромігся проаналізувати талмудичну писемність через призму одного з перших у вітчизняній науці порівняльно-релігієзнавчого дослідження. Методологічна та ідейна складова компаративістики Олесницького, дійсно, можуть поціновуватися критично, про що вже йшлося. Але те, що «єврейський міф» став предметом систематичного критичного аналізу, становить неабияку цінність. Також цінним є залучення дослідником різноманітного матеріалу з греко-римської, єгипетської, іранської, індійської міфології, неоплатонізму, християнського фольклору для аналізу тих трансформацій, яких, за твердженням Олесницького, зазнали традиційні біблійні образи та сюжети, а також факти та події реальної історії єврейського народу як у новозавітну добу, так і в добу раннього середньовіччя [22].

І тут ми наближаємося до ще одного пункту методології Олесницького. Це - натяк на можливість (а інколи і спроба її реалізувати) «деміфологізації» досліджуваного тексту - передовсім за рахунок включення історичного та культурного контексту в процес прочитання та інтерпретації талмудичних сюжетів. Так, Олесницький намагається показати ніби два шари, два рівні інтерпретації агадичного міфу. Один походить від біблійного матеріалу, який під впливом певної міфологічної, філософської або фольклорної традиції трансформувався та отримав позабіблійну інтерпретацію. І тут автор, як професійний біблеїст, є вельми суворим в оцінках адекватності тих пояснень писання, якими обґрунтовуються ті чи інші талмудичні ідеї, образи, сюжети. Другий же рівень походить від історичної критики Біблії, де шлях деміфологізації релігійного тексту і був, власне, апробований. Відсилаючи читача до реалій історії у процесі роз'яснення тих чи інших міфологічних сюжетів та образів з талмудичних трактатів, Олесницький доволі прозоро натякає на можливість та необхідність їх деміфологізації [23].

Так бачимо формування доволі парадоксальної, але поза всяким сумнівом, цікавої та евристично плідної ситуації: «єврейський міф», не ангажуючи ідейно, релігійно, політично своїх дослідників з середовища православної професури, першим став предметом наукового, порівняльно-міфологічного, історико-критичного аналізу - об'єктом застосування тих методів, які в новочасній Європі випрацьовувалися первісно саме на біблійному та історико-церковному матеріалі [24].

Нарешті, надзвичайно цікавим та повчальним буде звернення до того етапу наукової активності Я. Олесницького як біблійного археолога, коли формувався та увиразнювався його особистий методологічний базис, а разом з тим - і теоретичний базис вітчизняної біблійної археології як науки. Найкритичнішим же аспектом цього увиразнення була зустріч традиційної православної церковної бібліології з західноєвропейською за походженням раціоналістичною біблійною критикою, яка активно долучала до свого арсеналу підходи, методи та прийоми новоєвропейської науки. У випадку ж із біблійною археологією, фаховому для Я. Олесницького, ця зустріч, ця ситуація зіставлення різних позицій та шляхів розвитку спричиняла не менш критичний конфлікт між перспективою еволюції біблійної археології як церковно-апологетичної дисципліни (що межує з церковною археологією) та можливостями її розвитку як дисципліни науково-історичної.

Через це у даній розвідці ми звернемо увагу на тексти, де вчений прямо висловлював та опосередковано реалізовував певні методологічні принципи та критерії одного з важливих компонентів наукової біблеїстики в цілому та наукової біблійної археології зокрема - визначення та оцінки автентичності археологічних знахідок, що потенційно претендують на роль артефактів біблійної історії. Один з цих текстів прямо стоїть перед питанням визначення автентичності пам'яток, пов'язаних з біблійною і загалом стародавньою історією [25], а другий торкається проблеми репрезентації, обґрунтування та інтерпретації історичних свідчень у процесі висунення та доведення наукових гіпотез [26]. Я. О. Олесницький у цих працях прямо формулює або опосередковано впроваджує низку методологічних принципів та вимог як необхідних критеріїв для наукового дослідження.

Говорячи про загальні методи представлення археологічних даних та доведення історичної достовірності артефактів, Олесницький відзначає необхідність а) досліджувати обставини відкриття пам'яток та обґрунтовувати дійсність такого відкриття; б) досліджувати пам'ятки на автентичність з боку історичного, археологічного та палеографічного, сам подаючи приклад такого аналізу. При цьому Олесницький висуває досить відкритий та гнучкий «критерій достатності» для включення того чи іншого відкриття до наукового обігу: відкриття, як би дивно вони не виглядали, мають бути прийняті, якщо не буде доведено їхню підробку. Однак цей критерій повинен працювати у взаємодії з критеріями виправданого наукового сумніву, який, проте, має виключати упередженість в оцінці даних і повинен бути зміцнений аналізом логічної та фактичної можливості. Взагалі ж Я. О. Олесницький приймає виправдане застосування логічних методів, як-от аналіз, індукція та дедукція, метод аналогій. Цікавою є також вказівка дослідника на необхідність під час збирання та обробки археологічної інформації враховувати культурно-антропологічний та психологічний чинники, що фактично відбивають типову для археологічних досліджень зустріч культурних та цивілізаційних світів не лише в діяхронічному, а й у синхронічному аспектах. Ціла низка методологічних вимог, формульованих або реалізованих Олесницьким, також має загальнометодологічний характер. Так, це вимоги фактологічного обґрунтування основоположних тверджень тієї чи іншої гіпотези; взагалі вимога фактологічного доведення теоретичних тверджень.

Вимоги та критерії, що мають прикладатися

до дослідження конкретних фактів у царині біблійної археології та археології стародавнього світу і які можна було б віднести до спеціальних, формулюються Я. Олесницьким у тісному зв'язку з конкретними пізнавальними ситуаціями, аналізованими у вказаних працях. Серед цих вимог: докладний аналіз «спеціальних археологічних ознак»; визначення відповідності ознак артефактів свідченням стародавніх джерел, де зафіксовані конкретні типи культурної та релігійної ідентичності (наприклад, релігійна символіка, зафіксована у біблійних текстах); ретельне тестування змісту та символіки артефактів на відповідність їхньому культурно-релігійному контексту, ідеям та символам стародавньої культури, зафіксованим в інших джерелах, а також вимога повноти та репрезентативності свідчень і посилань на джерела (як-от на Біблію) як запорука коректного обґрунтування тих чи інших оціночних тверджень щодо смислу та символіки віднайдених артефактів. У зв'язку з цим важливим є тест на наявність символічних аналогій у стародавніх пам'ятках різних культур, при проведенні якого та при витлумаченні можливих аналогій доречним буде застосування порівняльно-міфологічного аналізу. В конкретному випадку спеціальних (палеографічних) досліджень вага вимоги враховувати іншопольові впливи значно зростає. Також Олесницький твердить про необхідність визначати як типові, так і особливі при ідентифікації знахідок - як відповідність типовим знахідкам у різних місцях певного регіону, так і специфічні ознаки форми та стилю, що виявляються при зіставленні із стародавніми та сучасними витворами (що є особливо важливим у випадку з імовірними підробками. Заслуговує на увагу приклад застосування статистичного аналізу палеографічних даних з метою визначення ступеня достовірності, або мовної автентичності твору-напису («ступеня його спорідненості мові»). Нарешті, важливим герменевтичним принципом є вимога урахування культурно-психологічних особливостей сприйняття та оцінки певних ідей і символів стародавньої культури представниками теперішньої культурної доби (у випадку аналізованих Олесницьким сюжетів то була «вікторіанська» Європа).

Звернемо увагу також на цікаву, скажімо так, «герменевтику археологічної реконструкції», яку розгортає Олесницький, аналізуючи один із доволі пересічних сюжетів тодішньої археології Палестини. Цікавість цієї «герменевтики» хоча б у тому, що вона формульована з позицій аналогічного дослідницького досвіду кількох наукових подорожей-експедицій до Святої Землі, відповід-

ним чином описаного. Що методологічно корисного бачимо у зауваженнях вченого? Насамперед критичне заперечення спекулятивності у твердженнях, що претендують на науковість: Олесницький іронічно пише про «допитливий і чистий погляд дослідника»; критику пояснень і тлумачень, які нехтують фактичними деталями або здійснюються поза культурним та релігійним контекстом; вимогу фактологічного доведення, уникання фактичних неточностей, бездоказових та недоведених тверджень, навіть коли вони об'єднуються у благочестиві шати; заперечення інтерпретацій, базованих на довільних, позаісторичних, зовнішніх аналогіях, асоціаціях та алюзіях, на переплутуванні образу та прообразу, причини та наслідку, на довільних ономастичних та етимологічних асоціаціях; заперечення некритичного застосування легенд та сказань для пояснень, що претендують на характер науково-історичних, а також довільного переказування та тлумачення біблійного тексту; критику карикатурно-спотвореного застосування порівняльно-міфологічного методу; критику довільної дедукції та переплутування можливості з дійсністю, модальності з реальним існуванням; нарешті, критику еклектики та відсутності послідовності в оперуванні фактами. Вчений демонструє принципову критичність і водночас принципову відкритість до нових даних, принципову відмову від будь-якого «заключного слова», принципову готовність до появи «нових обставин, що здатні по-новому висвітлити» попередні факти [27].

* * *

Доробок С. М. Сольського та Я. О. Олесницького разом з їхнім статусом у КДА другої половини XIX - початку XX ст. дає можливість говорити про те, що вони репрезентували «базову», «станову» генерацію київських біблеїстів цього періоду, відігравши провідну роль не лише

у формуванні специфіки дослідницького дискурсу, а й - ставши ключовими фігурами в системі «вчительства - учнівства» - у становленні тут механізму трансляції дослідницького досвіду.

Своєю науково-богословською та педагогічною творчістю С. М. Сольський та Я. О. Олесницький уособили важливий етап у розвитку вітчизняної духовно-академічної біблеїстики. Їхня наукова діяльність стала своєрідним індикатором залучення київської духовно-академічної біблеїстики як до вітчизняного, так і до світового наукового та богословського простору. Вона продемонструвала можливу на той час міру сприйняття актуальної у світі біблеїстичної проблематики; динаміку та спрямованість реагування на методологічні та ідейні виклики, а також виявилася здатною бути індикатором вектора та ступеня рецепції київською біблеїстикою тих чи інших дослідницьких та герменевтичних моделей.

Активна діяльність С. М. Сольського та Я. О. Олесницького відбувалася у той «осьовий час», коли більш як на століття вперед закладався проблематика біблеїстики, формулювалися основні питання цієї науки, визначалися, виокремлювалися та конкурували між собою різні теоретичні позиції, відповідні школи та течії. Для православної біблеїстики це були перші спроби зіставити вірність власній догматичній та культурній традиції з необхідністю входження до ширшого, європейського та світового, духовно-інтелектуального простору, наслідком чого мала стати інституціоналізація структурованої та повнофункціональної галузі досліджень, здатної розвиватися у богословському та в науково-критичному аспектах. Тож досвід визначення концептуальних засад важливих компонентів біблеїстичної науки, реалізований у стінах Академії двома її видатними представниками другої половини XIX століття, залишається актуальним.

1. Див.: Головащенко С. І. Київська духовно-академічна традиція XIX - початку XX ст. в історії вітчизняного біблеїзнавства // Наукові записки НаУКМА.- Т. 19. Філософія та релігієзнавство.- К.: Видавничий дім «KM Academia», 2001.- С. 87-96.
2. Див.: Головащенко С. І. Біблійна та біблеїстична книжність в Київській Академії кінця XVIII - початку XIX ст.: європейський контекст // Наукові записки НаУКМА.- Т. 20. Філософія та релігієзнавство.- К.: Видавничий дім «KM Академія», 2002.- С. 55-64; *Його ж.* Європейська біблеїстика в Київській Академії: текстувальна репрезентація персоналій та традицій // *Magisterium*. - К.: Видавничий дім «KM Академія», 2002.- С. 22-34; *Його ж.* Біблеїстична проблематика в Київській духовній академії у 1861-1914 рр. (за публікаціями в «Трудах КДА») // Наукові записки НаУКМА.-

- Т. 35. Київська Академія.- К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004.- С. 51-60.
3. Див.: Сольський С. М. Из чтений по Ветхому Завету. Глава 1. История науки по Ветхому Завету и история происхождения Ветхозаветных книг // Труды Киевской духовной академии (далі - ТКДА).- 1870.- Т. III.- № 9.- С. 589-640; *Его же.* Из чтений по Ветхому Завету. Глава 2. История собрания ветхозаветных книг в один священный кодекс, или история ветхозаветного канона // ТКДА.- 1871.- Т. III.- № 7.- С. 71-117; *Его же.* Из лекций по Новому Завету // ТКДА.- 1877.- Т. III.- № 8.- С. 234-284; 1878.- Т. I.- № 4.- С. 98-127; Олесницький А. А. Книга Песнь Песней (Шир га-Ширим) и ее новейшие критики // ТКДА.- 1881.- Т. I.- № 4.- С. 367-451; Т. II.- № 5.- С. 45-77; № 7.- С. 255-323; Т. III.- № 12.- С. 405-465; 1882.- Т. I.- № 1.- С. 1-

- 44; № 3.- С. 171-201; Т. II.- № 6.- С. 190-207; Т. III.- № 9.- С. 3-51 (окреме видання) - К., 1882; *Его же*. Книга Притчей Соломоновых и ее новейшие критики // ТКДА.- 1883.- Т. III.- № 11.- С. 333-395; № 12.- С. 535-616 (окреме видання) - К., 1884.
4. Див.: *Сольский С. М.* Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики // ТКДА.- 1866.- № 10.- С. 157-190; № 11.- С. 305-342; № 12.- С. 466-506; *Его же*. Употребление и изучение Библии в России // Православное обозрение.- 1868.- Т. 27.- № 10 (октябрь) - С. 145-180; № 11 (ноябрь).- С. 251-270; *Его же*. Обзорение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени // Православное обозрение.- 1869.- Т. 1.- № 2.- С. 190-221; № 4.- С. 538-577; № 6.- С. 797-822.
5. Див.: *Сольский С. М.* Каков может быть состав научных введений в книги Св. Писания в настоящее время? // ТКДА.- 1887.- № 3.- С. 358-376.
6. Див.: *Олесьницкий А.* Вопрос о новейших открытиях моавитских древностей (с рисунками) // ТКДА.- 1877.- № 10.- С. 2-78. *Его же*. Путешествие одного египтянина в Палестину, Сирию и Финикию в XIV в. пред Р.Хр. (новый источник для библейской географии) // ТКДА.- 1876.- № 3.- С. 452-509; *Его же*. О том, как доктор Сепп открыл древний храм Ваала между Иерусалимом и Вифлеемом // ТКДА.- 1878.- № 3.- С. 637-657; *Его же*. Гробница Аарона на реке Ор // ТКДА.- 1879.- № 3.- С. 356-371.
7. Див.: *Олесьницкий А.* Святая Земля. Отчет о командировке в Палестину и прилегающие к ней страны. Часть I. Иерусалим и его древние памятники (со многими рисунками в тексте) // ТКДА.- 1875.- № 2.- С. 215-371; № 3.- С. 481-569; № 4.- С. 93-192; № 6.- С. 511-587; № 7.- С. 107-160; № 12.- С. 275-350; Часть II. Замечательнейшие по древним памятникам места Иудеи (вне Иерусалима), Самарии, Галилеи верхней и нижней, Финикии и ливанской области // ТКДА.- 1876.- № 1.- С. 50-111; № 5.- С. 336-410; № 8.- С. 249-276; № 10.- С. 17-72; 1877.- № 2.- С. 335-379; № 3.- С. 441-468; № 5.- С. 262-300; № 12.- С. 463-524; 1878.- № 2.- С. 249-298; № 4.- С. 48-97; № 6.- С. 427-501; № 9.- С. 505-589; *Его же*. Судьбы древних памятников Св. Земли (Речь, произнесенная в торжественном собрании Киевской Духовной академии 28-го сент. 1875 г. // ТКДА.- 1875.- № 11.- С. 1-21.
8. Див.: *Олесьницкий А.* Государственная летопись царей иудейских, или книги забытые (Рёсблейрпменё) // ТКДА.- 1879.- № 8.- С. 393-479; № 12.- С. 415-462; *Его же*. Государственная израильская летопись, или книга царей Херема // ТКДА.- 1880.- № 5.- С. 3-83.
9. *Олесьницкий А.* Древнееврейская музыка и пение // ТКДА.- 1871.- № 11.- С. 107-161; № 12.- С. 368-417; *Его же*. Ритм и метр ветхозаветной поэзии // ТКДА.- 1872.- № 10.- С. 242-294; № 11.- С. 403-472; № 12.- С. 501-592.
10. *Олесьницкий А.* Из талмудической мифологии // ТКДА.- 1870.- № 1.- С. 149-209; № 2.- С. 402-444; № 4.- С. 201-244; № 8.- С. 273-327.
11. Див.: *Олесьницкий А.* Тенденциозные корректуры иудейских книжников (соферимов) в чтении Ветхого Завета // ТКДА.- 1879.- № 5.- С. 3-54.
12. Напр., переклады Я. О. Олесьницкого книг Естер, Исая, Еремії, Єзекиїля, Даниїла, публіковані в «Трудах КДА» у 1865-1873 рр.
13. Див.: *Сольский С. С.* Об участии императора Александра I в издании Библии на русском языке // ТКДА.- 1878.- № 1.- С. 172-196; *Его же*. Острожская Библия в связи с целями и видами ее издателя // ТКДА.- 1884.- № 7.- С. 293-320.
14. Див.: *Сольский С.* [рец. на:] Руководство к последовательному чтению учительных книг Ветхого Завета.- К., 1871. Руководство к последовательному чтению пророческих книг Ветхого Завета.- 2-е изд., исправл. и дополн.- К., 1871 // ТКДА.- 1871.- № 8.- С. 431-444; *Его же*. [рец. на:] Руководственное пособие к пониманию Псалтыри. Свящ. Хр. Орда.- К. 1882 г. // ТКДА.- 1883.- № 6.- С. 366-368; *Его же*. [рец. на:] Руководство к изъяснительному чтению Четвероевангелия и деяний Апостольских А. Иванова.- К. 1886. + Учебное руководство к толковому чтению Четвероевангелия и книги Деяний Апостольских Д. Боголепова.- 2-е изд., исправл. и дополн.- М., 1886 // ТКДА.- 1886.- № 12.- С. 713-724.
15. Під керівництвом Олесьницького студентами КДА був здійснений та під його ж редакцією опублікований переклад великої праці з біблійної археології та культури: Руководство к библейской археологии. Часть I. Богослужбные отношения израильтян. Карла Фридриха Кейля / Пер. с нем. под ред. А. Олесьницкого // ТКДА.- 1871.- № 12.- С. 1-48; 1872.- № 1, 3, 7, 9, 11, 12.- С. 49-288; 1873.- № 1-7, 9-12.- С. 289-464; 1874.- № 1-7.- С. 465-592. Часть I. Гражданственно-социальные отношения израильтян // ТКДА.- 1874.- № 9, 11.- С. 1-32; 1875.- № 2-4, 6-8, 10, 12.- С. 33-208; 1876.- № 2, 4-10, 12.- С. 209-384.
16. Так, в «Трудах КДА» саме під керівництвом та редакцією Я. О. Олесьницького свого часу були опубліковані перші опуси його учнів, що фактично відкрило для них шлях до академічної праці, напр.: Булатов С. Состояние иудейских ремесленников во времена земной жизни Иисуса Христа // ТКДА.- 1883.- № 8.- С. 616-647; № 9.- С. 83-109; *Его же*. Древнееврейские монеты // ТКДА.- 1884.- № 10.- С. 223-247; № 11.- С. 305-343; 1885.- № 3.- С. 384-412; № 6.- С. 255-294; № 7.- С. 420-434; № 8.- С. 582-595; № 12.- С. 601-656. *Его же*. Полицейское право у древних евреев // ТКДА.- 1883.- № 6.- С. 320-355; Рыбинский В. П. Древнееврейская суббота // ТКДА.- 1891.- № 11.- С. 398-434; № 12.- С. 545-595; 1892.- № 2.- С. 230-273; № 3.- С. 387-404; № 4.- С. 546-587; № 6.- С. 304-342; № 9.- С. 116-141.
17. Див., напр., рецензії С. М. Сольського в: Протокол заседания Совета КДА от 11 июня 1882 года // ТКДА.- 1882.- Т. III.- Приложения.- С. 217-219; Протокол заседания Совета КДА от 9 июня 1883 года // ТКДА.- 1883.- Т. III.- Приложения.- С. 245-247; Протокол заседания Совета КДА от 12 июня 1893 года // ТКДА.- 1893.- т. III.- Приложения.- С. 227-228.
18. У Сольського - переважно німецьких, як засвідчує бібліографія його праць.
19. Докл. див.: Головащенко С. І. Про деякі аспекти бібліологічної спадщини С. М. Сольського: біблійна ісагогіка // Київська Академія. - Вип. 4.- К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007.- С. 95-109.
20. Див.: Правила для руководства при предполагаемом составлении в Киевской духовной Академии объяснительных примечаний к русскому тексту Библии (учительных книг), составленные, по поручению Совета Академии, экстраординарным профессором Ак. Олесьницким // Протоколы заседаний Совета Киевской духовной Академии за 1876/77 уч. год. // Труды КДА.- 1877.- Т. III.- Приложение.- С. 231-237.
21. Докл. див.: Головащенко С. І. Правила для руководства

- при составлении объяснительных примечаний к русскому тексту Библии Я. О. Олесницького: передісторія російської тлумачної Біблії // Наукові записки НаУКМА.- Т. 50. Філософія та релігієзнавство.- К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2006.- С. 56-63.
22. Див.: Олесницький А. Из талмудической мифологии // Труды КДА.- 1870.- № 1.- С. 157-158.
 23. Див., напр.: Там само.- № 8.- С. 290-295.
 24. Докл. див.: Головащенко С. И. Талмудическая мифология в свете библейской критики: А. Олесницький (одна из страниц истории библеистики в Киевской духовной академии XIX - нач. XX ст.) // Материалы XIV ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. «Сефер». Академическая серия. Вып. 21.- М., 2007.- С. 137-145.
 25. Олесницький А. А. Вопрос о новейших открытиях моавитских древностей (с рисунками) // Труды КДА.- 1877.- Т. III.- № 10.- С. 2-78.
 26. Олесницький А. А. О том, как доктор Сепп открыл древний храм Ваала между Иерусалимом и Вифлеемом // Труды КДА.- 1878.- Т. I.- № 3.- С. 637-657.
 27. Докл. див.: Головащенко С. I. До питання про становлення в Київській духовній академії біблійної археології як науки: досвід Я. О. Олесницького // Київська Академія.- Вип. 5.- К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008.- С. 73-80.

Sergiy Golovashchenko

ON THE FORMATION OF PROBLEM AND METHODOLOGICAL AREA OF KYIV BIBLICAL STUDY TRADITION: STEPHAN SOLSKY'S AND JOACHIM OLESNITSKY'S EXPERIENCE

Theoretical directions which was advanced and approved in well-known but scantily explored papers by two outstanding representatives of Kyiv Theological Academy in the latter half of the XIX - at the beginning of XX are analyzed.